

Archeologie středověké a novověké vesnice

**1. Struktura středověkého a novověkého osídlení, metodika studia,
prameny, literatura.**

Vesnice

- **Sídliště venkovského typu** sestávající z objektů sídleních (obytné s vazbou na sakrální stavbu) a hospodářských, spojených se zemědělskou činností a chovem domácích zvířat.

- **6. – 12. stol.: raně středověké**
- **13. – 15. stol.: vrcholně a pozdně středověké**
- **16. – 18. stol.: raně novověké**

Březno u Loun, časné slovanské sídliště - pohledová rekonstrukce

- **6. – 9/10. stol.** – slovanské osídlení v nížinách
    - osady na terasách, nad inundacemi, na ostrožnách
    - časné slovanské: různě uspořádaná zástavba
- Březno u Loun, Roztoky, Mutěnice, Břeclav-Pohansko

- **11. až 12/13.. stol.** – **mlado- a pozdně hradištní:** malé vesnice s náznakem řadového uspořádání

Záblacany u Polešovic (Uh.H) – osada v 10. až 1. pol. 13. stol. několikrát přeložena

– ves rozptýleného typu se shlukově spořádanými usedlostmi

Pfaffenschlag u Slavonic – 11. až pol. 12. stol.: mladohradištní sídliště

– 2. pol. 13. stol.: vrcholně středověká ves (řadová, d. 150 m)

Mstěnice u Hrotovic – 9. až 13. stol.: několikrát posunuta (návesního typu)

- **12/13. stol.** – **Morava:** osídlení: od Hrubého Jeseníku k Dolní Bečvě a úpatí Hostýnských vrchů

enklávové v sídelních komorách: u Hranic, Kelče, Suchdolu n. O., Jičina, Příbora

- **13. stol.** – osídlování vrchovin nad 400 m domácím obyvatelstvem: Drahanská a Českomoravská vrchovina

Vrcholně středověké vesnice

- **13. stol.** – rozptýlená raně středověká sídelní struktura mizí
  - vesnice zakládány úmyslně
  - **síť kompaktních stabilizovaných vesnic:**
    - a) shlukové či plánovité uspořádání
    - b) pevně vymezené parcely a komunikační plochy
    - c) nově uspořádaná lánová plužina
  - pole uzpůsobena regulovaným systémům obdělávání: zákupní (emfyteutická – dědičná) poddanská držba
  - vsi a plužiny (pole) s pravidelným geometrickým uspořádáním
  - rozšiřování obytné zástavby
  - usedlosti s trojprostorovým domem (jizba – síň – komora)
- **Počet usedlostí** – 13 až 14. stol.: 10-15 usedlostí
  - 15. stol: 20 až 25
  - větší kolonizační vsi, ale i menší tzv. sedliště: 2 až 3 usedlosti

- **14./15. stol.**
  - základní zdroj příjmů majitele pozemků tvoří feudální renta
  - snahy o zvětšení stálého příjmu šlechty ze zemědělské činnosti (rozšiřování polností)
  - zásobení poddanských měst potravinami z venkova (poskytování služeb a směna zboží)
  - **hospodářský a populační regres:** zhoršení klimatu
  - krizové jevy: morové epidemie a hladomory: 1349, 1357, 1380
války: markraběcí, husitské a uherské
- **2. pol. 15. stol.**
  - **populační vzestup:** Č: 1 mil. M: 0,5 mil
  - zvýšení mobility poddaných: přesun obyvatel do měst (zákazy)
- **16. stol.**
  - hospodářská konjunktura: nové zdroje příjmů z podnikání (zemědělství, rybníkářství, železářství)
rozvoj vrchnostenského velkostatku (panské dvory)
zakládání nových vesnic
  - důsledky zámořských objevů: příliv levného stříbra: snížení hodnoty peněz a zvýšení cen

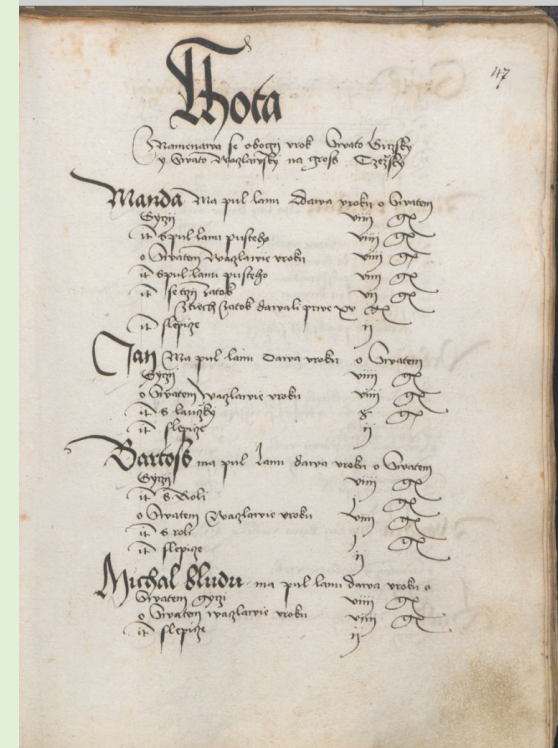
- **Poč. 17. stol. – kolonizace výše položených oblastí:** pastevectví, chov ovcí – soukenictví
  - **reorganizace režijního hospodářství:** přesídlování obyvatel

- **1. pol. 17. stol. – hospodářská stagnace:** třicetiletá válka
  - **snížení počtu obyvatel:** před třicetiletou válkou: 1,7 mil.
po třicetileté válce: 1 mil.

  - trvale zanikly desítky vesnic: Z. Smetánka: celkově okolo 4000
Černokostelecko: 36 % (1622: Vojkov vypálen pro výstrahu)
Rokycansko: cca 30%, Uherskohradištsko: 32%, Kyjovsko: 35%,
Brtnicko: 24,6 %, Břeclavsko: 38,4%

  - příčiny odchodu rolníků ze vsí: špatná půda, odbytové potíže
poddanské povinnostmi vůči vrchnosti (roboty)
bezpečnost

Prameny

- **1. Historické** – **písemné**: listiny, zemské desky (půhonné, trhové, zápisné, památné), urbáře, lánové rejstříky
  - **ikonografické**: kodexy (Saké zrcadlo), bible, cestopisy, kalendáře
  - **kartografické**: mapy (1. a 2. vojenského mapování, stabilní katastr)
  - **jazykové**: topografické (toponomastika), antroponomastika (patrocínia)
  - **etnografické**: zvyky, tradice

- **Písemné prameny – terminologie:**

- **vesnice** – lat. villa, villa rustica (asi 60 ha) deserta (zaniklá)
- **dědina** – statek s příslušenstvím zděděný po předcích
- **terra** – kolonizované území (země)
- **Lhota** – mladší termín pro vesnici na zákupním (emfyteutickém) právu
- **rustici** – sedláci: oráči, hlavní nositelé agrární ekonomicky
- **heredes** – dědici: svobodní dědiční držitelé statků
- **hospites** – svobodní sedláci: usazováni panovníkem
- **servi** – poddaní: bezzemci, závislá čeleď, domácí otroci

Urbář brtnického panství 1533–1538
pro Panskou Lhotu (výnos pozemků)

Urbář paskovského panství z roku 1699

Urbarium des Guths Patzkow

(Paskovský zámek – hrabě z Oppersdorfu)

Hrabůvka – 1699: 1 dědičný fojt
14 sedláků (celých gruntovníků)
4 zahradníci (poloviční gruntovníci)
3 chalupníci

Vybírané poplatky: (1 zl. = 60 kr. a 1 kr. = 3 denáry)

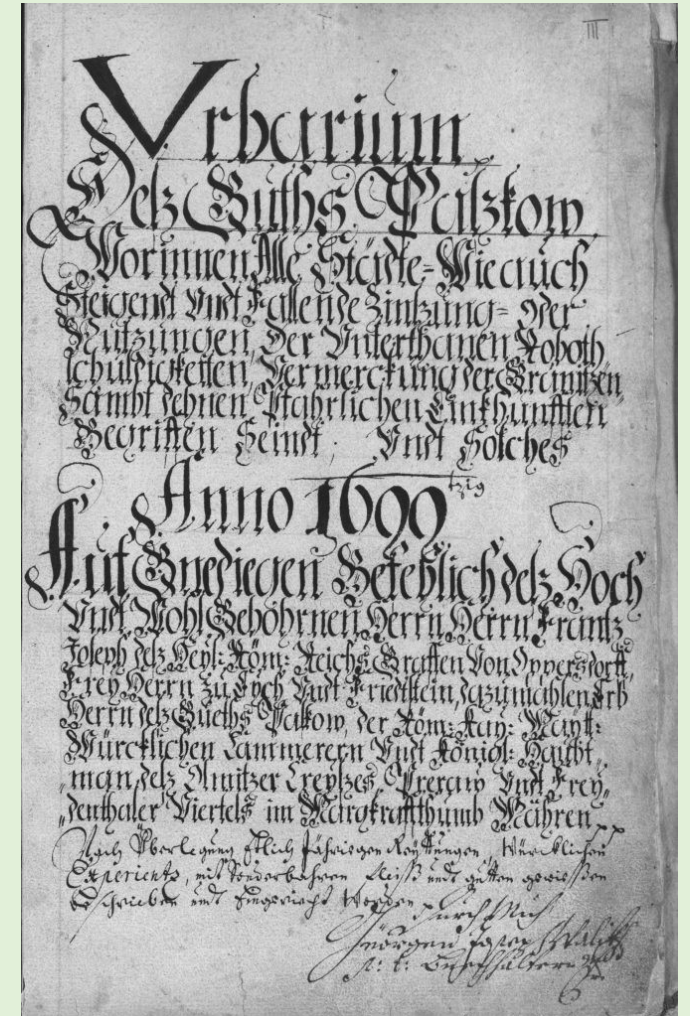
- gruntovní plat o sv. Jiří: 13 zl. 12 kr.
- platba za hlásku o sv. Janu: 45 kr. (ozbrojená hlídka u panského sídla)
- gruntovní plat o sv. Václavu: 13 zl. 42 kr.
- gruntovní plat o Vánocích 3 zl. 41 kr.
- plat za hlásku o Vánocích 45 kr.
- na sv. Martina 19 kusů hus po 12. kr.,
42 slepic po 7 kr.
2 kuřata po 4 kr.
43 měřic ovsa

Ddvojí plat – v **naturáliích** a v **peněžích**: na **sv. Jiří** (23. dubna)
sv. Václava (28. září)
o **Vánocích**

Sedláci + gruntovníci: potažní a pěší robota od sv. Jana do sv. Václava: 6 dní v týdnu
os sv. Václava do sv. Jana: 3 dny v týdnu

Zahradníci (poloviční gruntovníci): stejné robotní povinnosti (účast na honech)

Chalupníci: po celý rok 2 dny roboty týdně (za robotu 2 zl. Ročně)

Mandevillův cestopis, 1300-1372

Žánr – oblíbený středověký cestopis, který vznikl na dvoře Václava IV. zásluhou Vavřince z Březové (překlad od metského kanovníka Otty von Diemeringen).

Autor originálu: lutyšský lékař
Jean de Burgoigne nebo
lutyšský klerik
Jean de Outremeusse

Hl. hrdina – anglický rytíř
John de Mandeville

Obsah – fiktivní popis cizích krajín jejich obyvatel (Evropa, sev. Afrika, Asi: Palestina, Egypt)

Dějiny bádání

- **18/19. stol.** – **topografické příručky:** analýzy písemných pramenů a soupisy zaniklých sídel na panstvích
- **František Josef Schwoy** – 1786: Topographische Schilderung des Markgrafthum Mähren.
(1742–1806) – 1793, 1794: Topographie vom Markgrafthum Mähren.
- **Řehoř Volný** – Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert. (16 sv.)
(1793–1871) – Kirchliche Topographie von Mähren. (10 sv.)
- **Ladislav Hosák** – Historický místopis země Moravskoslezské (1933–1938, 2004)
(1898–1972) – Zaniklé osady na Moravě, Časopis *Časopis společnosti pro dějiny a zeměpis v Olomouci* 1931, XLVI, 33–55.
– soupisy zaniklých osad a vesnic s lokalizací. na základě písemných pramenů, toponomastiky, patrocinií, komunikací, hranic a středověké architektury
- **František Roubík** – Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959.
– evidoval 1395 zaniklých vesnických sídel

- **Čechy** – **1881: Mořina u Běštína** (o. Beroun) – výzkum první české zaniklé vesnice
  - **Břetislav Jelínek**: původně ji považoval za slovanský mohylník
  - **1917: Jan Axamit**: identifikoval jako zaniklou ves
- **J. L. Píč** – Čechy za doby knížecí: v seznamu mohyl z „poslední doby pohanské“ uvedl středověké vesnice:
Babice u Mukařova, Opolany u Kostelce, Vyžlovka u Kostelce
- **Jan Hellich** – **1900: Poděbradsko**: první cílený výzkum středověkých osad (výsledky zveřejnil r. 1923)
- **Jaroslav Böhm** – **1938 a 1939**: ve dvou článcích poukázal na nutnost zkoumání zaniklých vesnic
- **Morava** – **19. stol**: studium pramenů (zemské desky, lánské rejstříky)
  - Václav Čapek a Jan Knies**: Studýň, Potěh a Zbýšov
  - Inocenc Ladislav Červinka**: zaniklé vesnice na přerovském a bystřickém panství

- **1956** – v Národním muzeu proběhla výstava **Česká vesnice ve středověku**
  - nedostatek dobře datovaného materiálu vedl k doplnění materiálem z jiných než vesnických lokalit (Příběnice, Sezimovo Ústí), část o hrnčířství (cyklus přednášek o hmotné kultuře venkovského lidu)

60. léta: – **Zdeněk Smetánka** – výzkumy: Svídna u Kladna
Kravín na Táborsku
Kozojedy na Kolínsku

– metodika: menší sondážní výzkumy, terénní průzkumy centrální lokality (Svídna)
geodeticko-topografické, geofyzikální, stavebně-historické

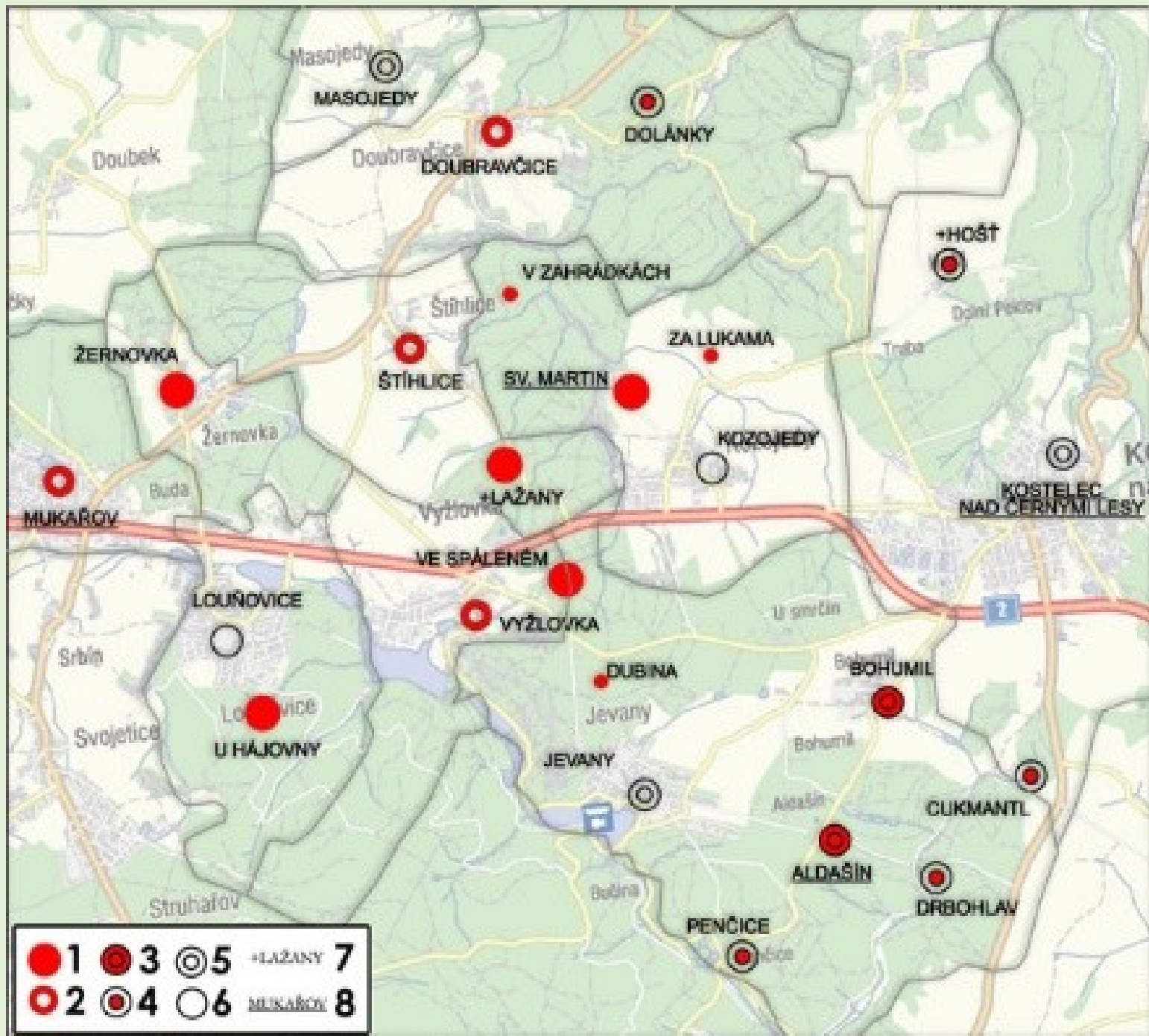
- **70. léta:** **Černokostelecko** (Vojkov, Aldašín) a **Mostecko – Jan Klápště**
Chrudimsko – Jan Frolík

80. léta: **Táborsko – Rudolf Krajíc**

90. léta: **Plzeňsko, Rokycansko, Zbirožsko – Pavel Vařeka** (ZČU)

- metodika výzkumu: nedestruktivní metody (letecké snímkování)
- výzkum novověkých vesnic (i 19. stol.)

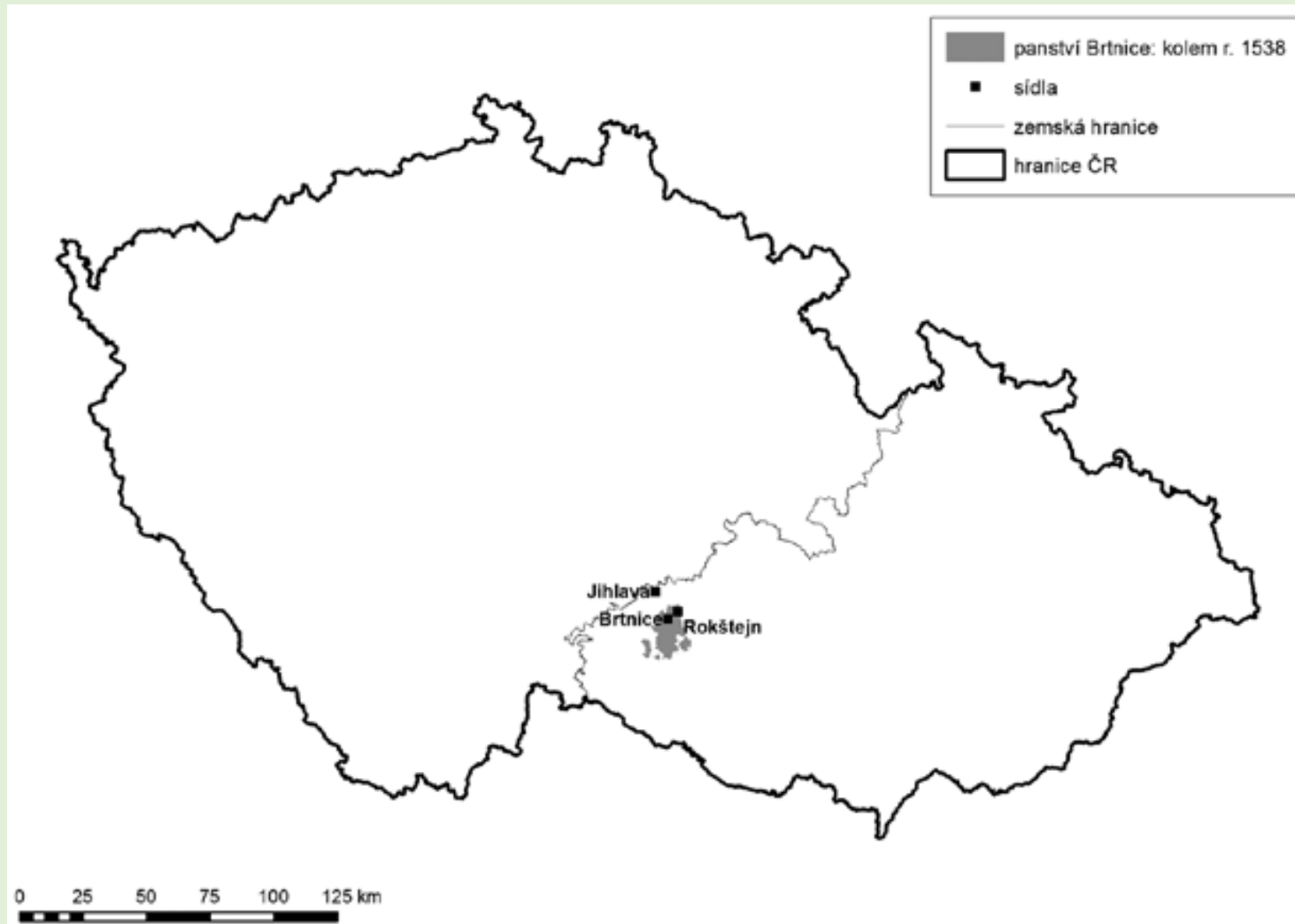
- **2005:** projekt plzeňské katedry archeologie – vyhodnocení stávajících poznatků

- **Morava** – metodika: systematické plošné terénní odkryvy celých zaniklých vesnic
- **50 – 60. léta:** **Drahanská vrchovina** – **Ervín Černý (Křetínský):** komplexní historicko-geografický průzkum terénní prospekce: objevil 62 zaniklých vsí, 33 zaměřil
  - **Bystřec u Jedovnic (1975) – E. Černý, V. Nekuda, Ludvík Belcredi**
- **60 – 70. léta:** **Slavkovsko:** Konůvky u Heršpic – **Dagmar Šaurová, Zdeňka Měchurová**
Vyškovsko: Vilémov – **Dagmar Šaurová**
- **Jindřichohradecko:** Pfaffenschlagu Slavonic (první kompletně odkrytá) – **Vladimír Nekuda**
Třebíčsko: Mstěnice u Hrotovic – **Vladimír a Rostislav Nekudové**
- **Uherskohradištsko:** Zábřacany u Polešovic – výzkum: **Rudolf Snášil**
  - vyhodnocení materiálu: **Peter Kováčik**
- **Břeclavsko:** Bulhary, Brumovice, Klášterka u Pohořelic, Narvice, Šakvice, Bořanovice u Přibic – **Josef Unger**
 Topolany u Vranovic – **Josef Unger, Pavel Michna**
 Koválov u Žabčic – **Josef Unger, Zdeněk Měřínský**
 Příkladky (11.-12. stol.) – **Josef Poulík**

- **Zdeněk Měřinský** – zkoumal zaniklé vsi na Českomoravské vysočině: brtnické panství
  - první zamření reliktvů: Bradlo u Jihlavy, Stančice a Střenčí
- **Českomoravská vrchovina** – ÚAM FF MU v Brně: komplexní výzkum – **Jana Mazáčková**

Kotouč u Štramberka

2. pol. 13. – 14. stol.

1660: Matěj Taner (první zmínky o nálezích na „hoře Olivetské“)

1880: K. J. Maška (neandrtálská čelist, penězokazecká dílna)

1927: Gustav Stumpf (popsal význam lokality)

1939: J. Hoffmann z teplického Amt für Vorgeschichte

1950–1951: Lumír Jisl (U kříže, Na brdách, Panská vyhlídka)

1959: Jiří Pavelčík a Vl. Šikulová (Panská vyhlídka, Jurův kámen, ves)

• Slezsko:

• 30. léta: **Rábov** (Rabensdorf) u Horního Benešova

- Karel Schirmeisen: amatérský výzkum 2 reliktních domů
- jednořadová lesní lánová ves podél vodoteče: 2. pol. 13. – 1. pol. 14. stol.
- zakreslil půdorys vesnice s 9 usedlostmi (vzdálené: 163 – 85 – 165 – 200 – 190 – 28 – 175 m)

– 70. léta: existenci v terénu ověřil **Vladimír Goš**

Goš, V. Zaniklá osada Rabendorf (Rábov) u Horního Benešova, *Vlastivědný věstník moravský* 1979, XXXI, 64–66.

ZEZULA, M. – MORAVEC, Z. – HLAS, J. – PRIX, D. – THEUER, J., 2022: Rabensdorf – zaniklá hornická ves.

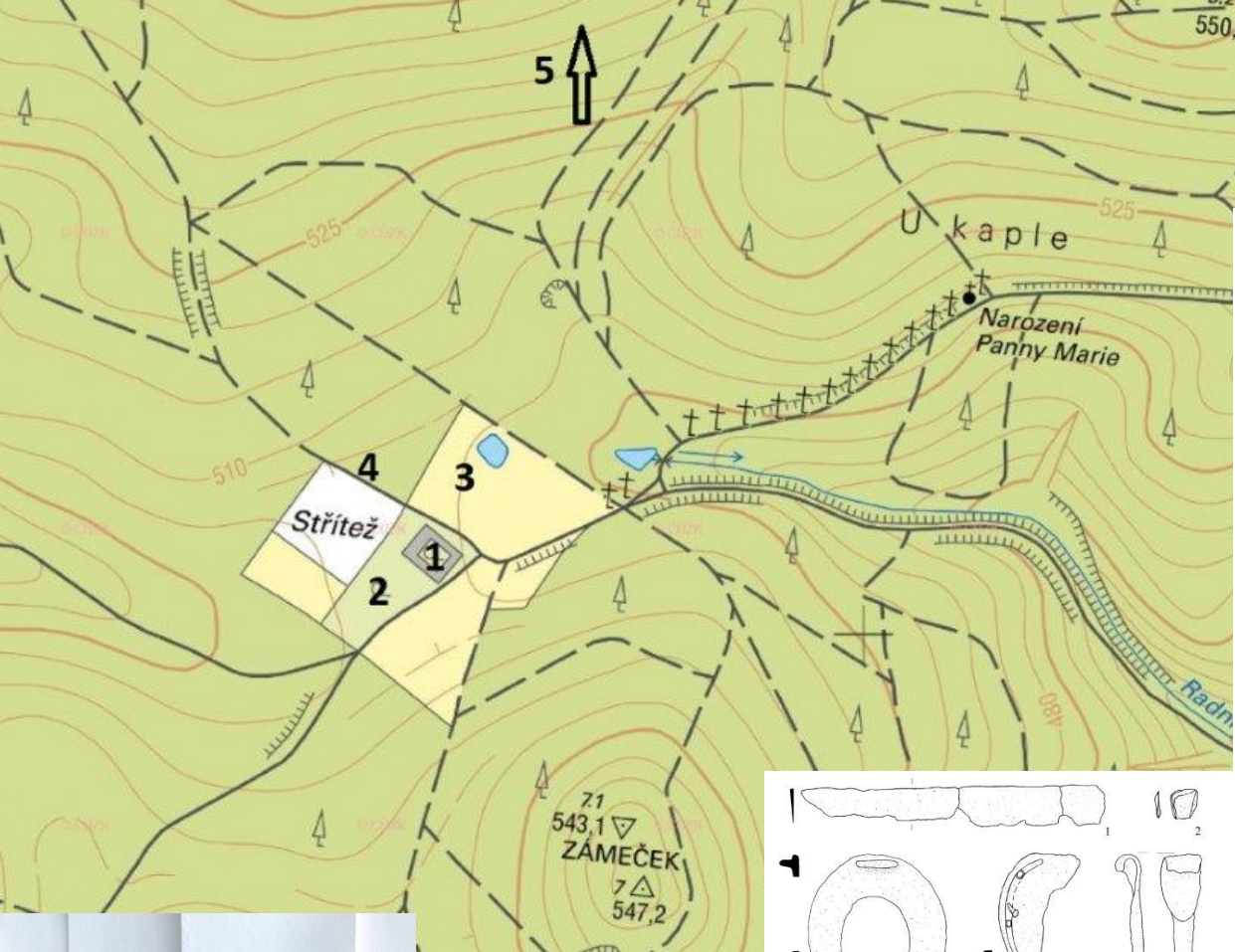
In: V. Kočí Dudková – P. Kováčik (eds.), *Paměť krajiny slezských a moravských Sudet v ohrožení*.

Kritický katalog výstavy, 210–237, Opava.

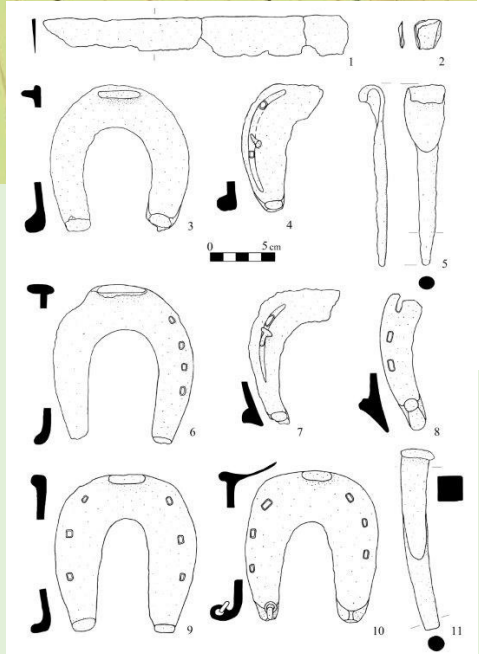
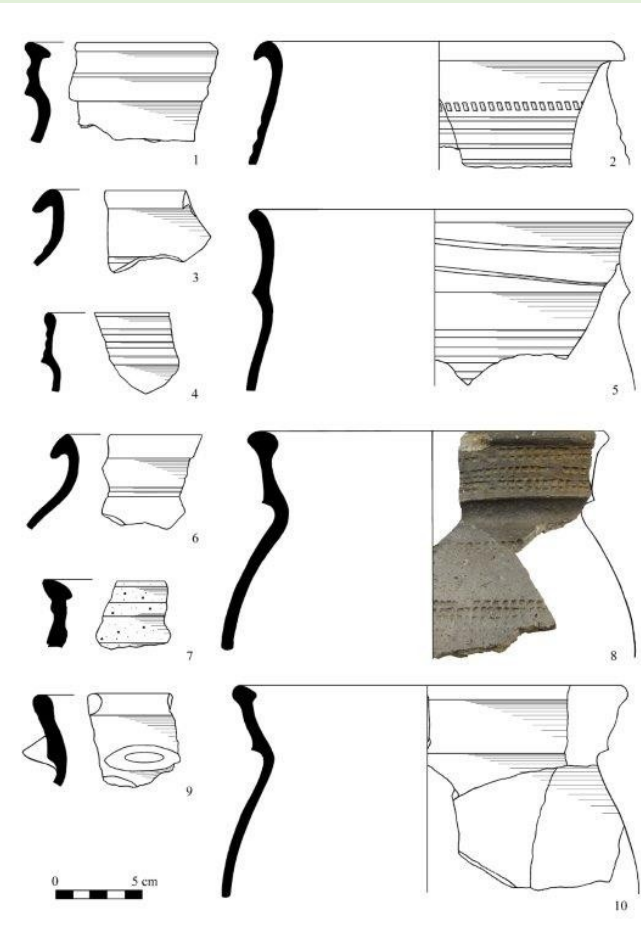
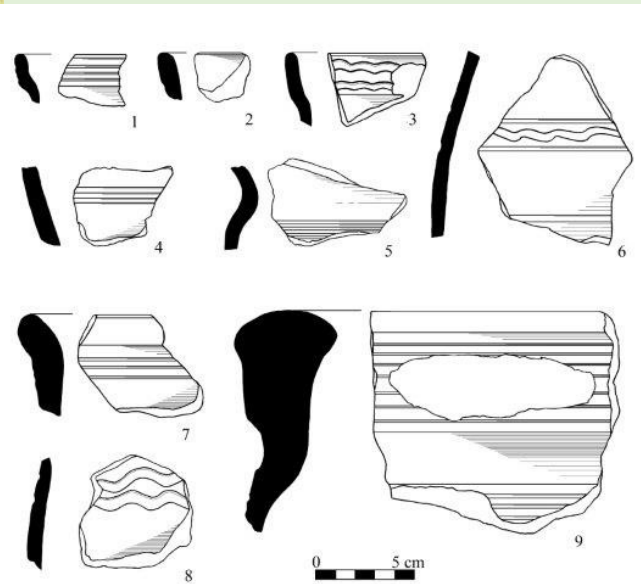
Střítěž (k. ú. Svinov u Pavlova) – u komunikace spojující Mohelnicko s Malou Hanou a Moravskotřebovskem

- 1351: Bernard z Mrdic postoupil bratřím Závišovi a Benešovi hrad Vraní Horu s vesnicemi
- 1497: z neznámých příčin zpustla
- 16. stol.: obnoven pouze dvůr
- 1883: lesník F. Mayer objevil lidské kosti
- 1998: tvrz ve Střítěži zmínil F. Musil v práci o šlechtických sídlech na Šumpersku

Střítež: založena ve 2. pol. – poč. 14. století.

- **Mezinárodní kongresy historických věd:** zaměřené na výzkum vesnického osídlení
  - **1950:** v Paříži
  - **1955:** v Římě
  - **1965: v Mnichově:** otázky zaniklých vesnic v evropských hospodářských dějinách 11. – 18. stol.
sborník – Villages désertés et histoire économique XIe -XVIIIe siècles. (přes 619 stran)
    - metodické problémy zjišťování a zkoumání zaniklých osad
    - metodika archeologického výzkumu
    - Anglie, Francie, Španělsko, Itálie, Řecko, Německo, Dánsko, Norsko, Švédsko, Polsko

- **Anglie:** konec 18. stol. – počátky archeologického zkoumání zaniklých středověkých osad
laický výzkum inicioval bádání v rámci památková péče
po 2. sv. válce – rozvoj archeologických výzkumů
1967 – Society for Medieval Archeology (Společnost pro středověkou archeologii)
- **1950 – Wharram Percy:** v hrabství Yorkshire – komplexní plošný odkryv: prameny historické přebudování během jedné generace (orientace domů o 90°)
- **1952 – The Deserted Medieval Research Group** (Skupina pro výzkum středověkých vesnic)
Maurice Bresford a John Gilbert Hurst: historikové, archeologové, geografové a architekti (Annual Report)
evidence zaniklých osad na Ministry of Public Building and Works
vývoj domu: dřevěný: anglosaské období pol. 5. – pol. 11. stol.
kamenný: od pol. 12. stol.
  - a) jedno- nebo dvouprostorová chata (tzv. peasant cot)
  - b) tzv. dlouhý dům (long house)
  - c) tzv. farma (dům – stodola – chlív: odděleny)
 výzkumy šlechtického sídla a kostela
zanikání: pastviny pro ovce, shánění venkovského obyvatelstva z půdy

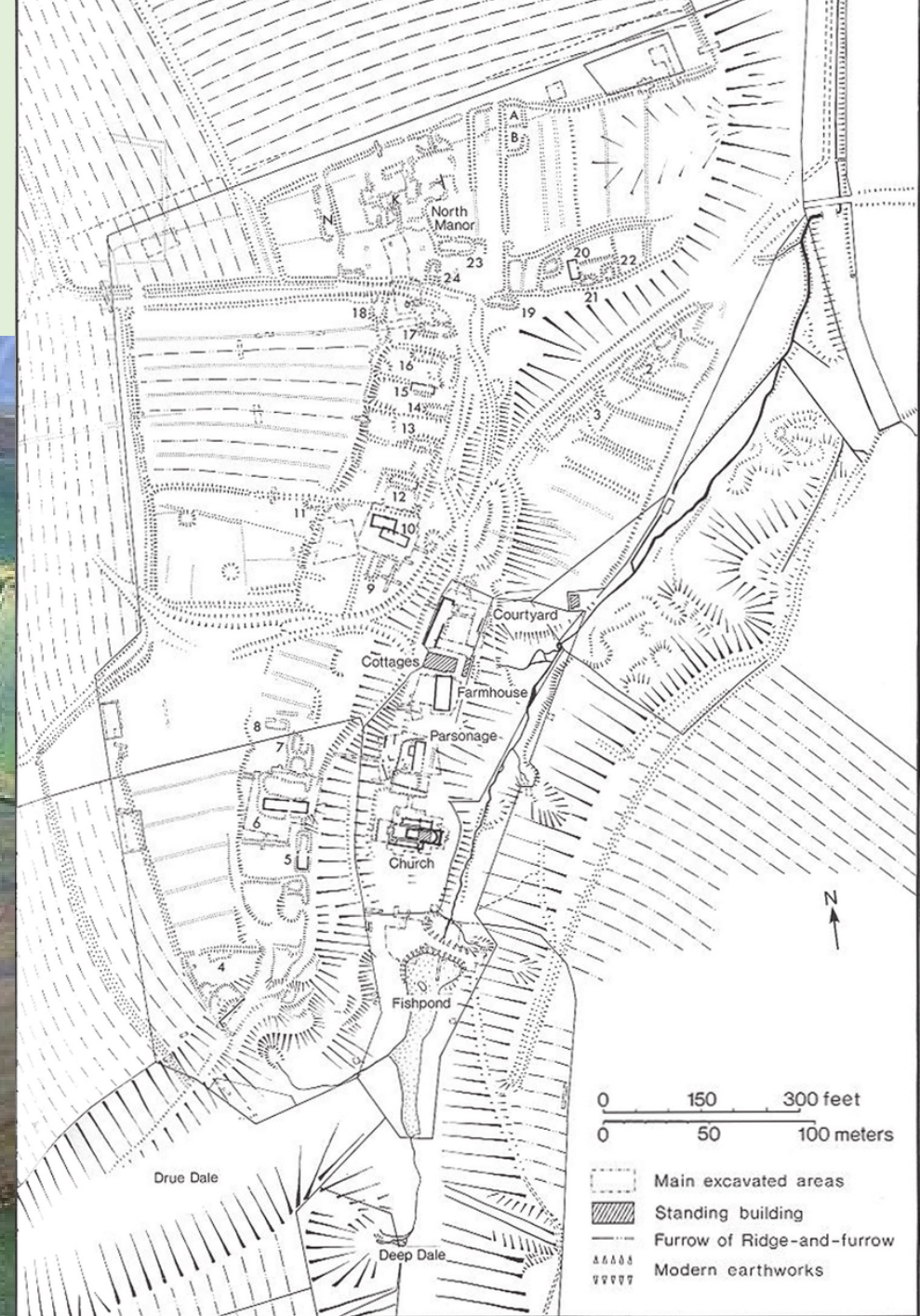
Archeologický výzkum: 1951 – 1985

Zánik: 16. stol.

Kostel, dvě šlechtická sídla, mlýn, zemědělské usedlosti

Antropologický rozbor 11 koster z 11. – 14. stol. (v jamách)

Doklady protivampyrických zásahů: dekapitace, sekání, ohořelé kosti aj.

- **Francie** – zpočátku na základě písemných pramenů, později archeologických (válečné události)
  - střediska výzkumu pro historická studia: Paříž, Caen, Aix-en Provence
- **60. léta:** spolupráce s polskými archeology při výzkumu zaniklých osad (W. Hensel)

Saint-Jean de Froid – rolnická usedlost 985 m n. m., první zmínka z konce 11. stol. (kostel)

Dracy u Dijonu – písemné zmínky: 1285: 15 domů (ohnišť), 1393–1400: 4 ohniště, 1423: pustá

Condorcet u Orange – nejstarší zprávy z 10. stol.

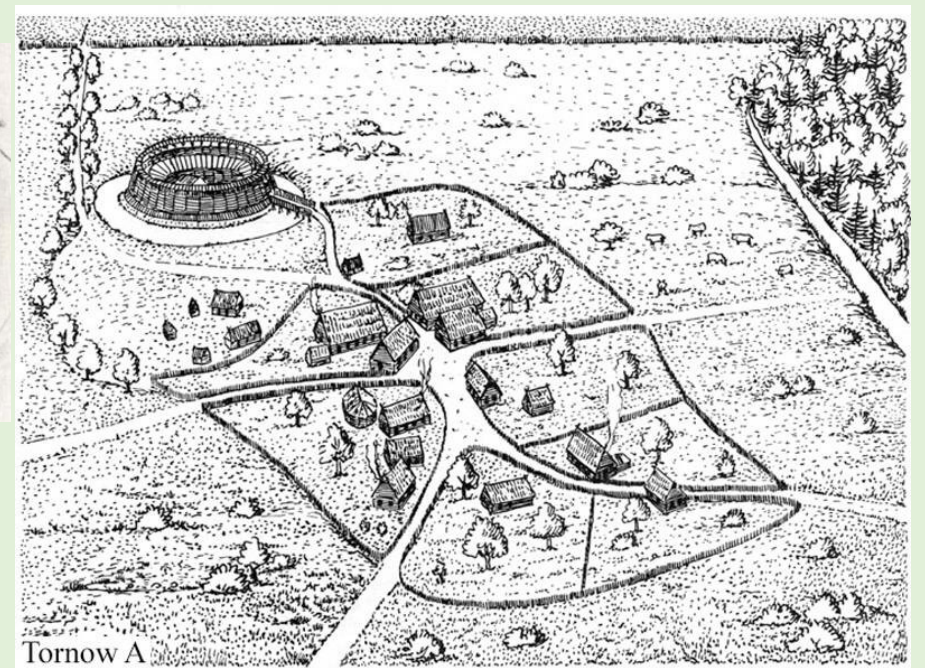
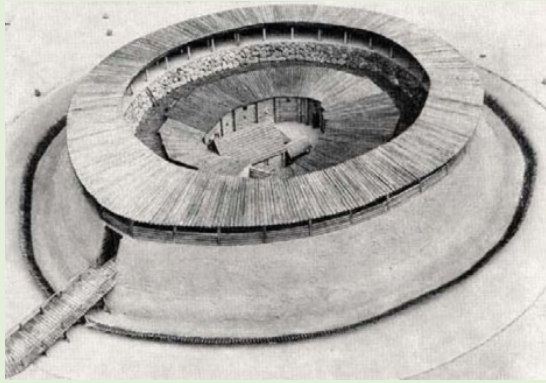
Montaigut u Toulouse – 3 fáze: a) 10. stol.: výzkum valového opevnění a příkopu (požár)
b) 11. a 12. stol.: zdí opevněné sídlo a hosp. část (zbouráno)
c) 13. a 14. stol.: osídlení do 16. a 17. stol.

monografie: Archeologie du Village Deserte (1970).

- **Dánsko** – Axel Steensberg – J. L. Christensen: **1974:** vývoj dánské vesnice od 9. do 18. stol.
osady Bole, Asa, Store Valby

- **Německo** – **30. léta: Paul Grimm:** výzkumy v Altenrode (zánik v 12. stol.) a Hohenrode v Harzu
význam archeologie pro zkoumání zaniklých osad a hmotné kultury
Hohenrode: 2 fáze: a) 10. – 12. stol.: zahloubené s ohništěm v rohu (slovanské)
b) 12. – 14. stol.: domy na kam. podezdívkách
obytné s ohništěm (Feuerhäuser), špýchar
(kol. 1400 opuštěna)
- **60. léta: Dessau-Mossigkau:** Bruno Krüger – výzkum slovanské vesnice ze 7. až poč. 8. stol.
Berlín - Zehlendorf: Ewald Müller – 6 usedlostí z 2. pol. 12. a 13. stol.
Berlín - Mahlsdorf: Joachim Hermann: 8. – 10. stol.
Berlín - Kaulsdorf: Joachim Hermann: 10. – 12. stol.
Tornow: 7.—10. stol.: 7. stol.: velkodomky uprostřed dvora, hospodářské budovy
8. stol.: menší domky.
- **Střední Ň. – Königshagen:** Walter Janssen – 3 typy domů: malé (8 x 6 m), usedlosti s obytnou budovou
usedlosti s obestavěným dvorem
– **1968:** přehled výzkumů zaniklých osad v Německu
- **Jihozápadní Ň. – Sindelfingen:** usedlost 40 x 18 m; **Günter P. Fehring.:** kamenné základy od 11. a 12. stol.

Tornow

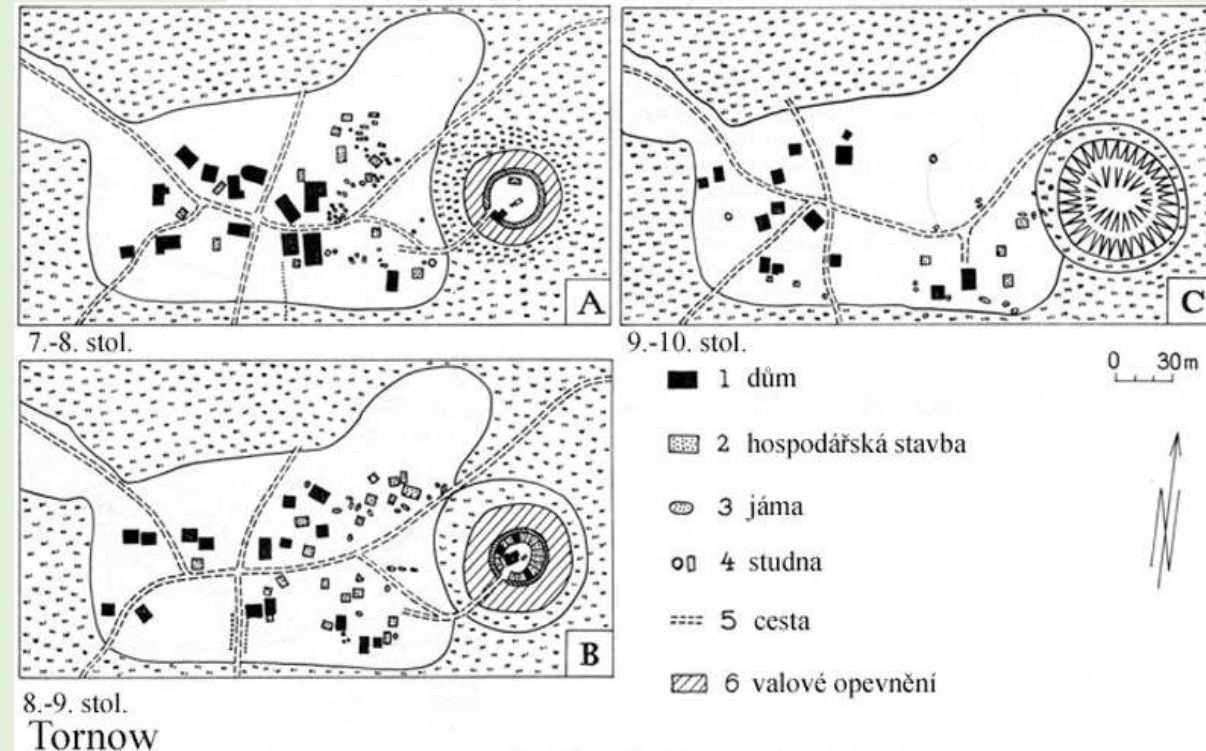
- Hradiště – severně od Berlína v rovinatém terénu
– refugium pro obyvatele sídlišť v okolí

- Opevnění – příkopy a dřevohlinitou hradbou

- Fáze A: 7. – 8. stol.
- Fáze B: 8. – 9. stol. (sídlo elity)

- Nálezy – předměty luxusního charakteru a importy

- Joachim Herrmann: Die Slawen in Deutschland, Berlin 1985.

- **Polsko** – výzkumy počátků měst v souvislosti s miléníem polského státu
  - při tom zkoumány raně středověké vesnice:
    - Władysław Filipowiak** 1955: Szczecin-Msciecino (9. – 11. stol.)
    - W. Szcnicowa** 1964: Wesólki
    - Ryta Kozłowska** 1964: Piwonice
    - W. a Z. Szafranski** 1961: Biskupin: odkryv osady z 11. – 12. stol. (15 objektů)
- **Witold Hessel** – **1950, 1953, 1959**: Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej
  - zabýval se vývojem osídlení a materiální kulturou
- **Zdzisław Adam Rajewski** – **1955**: metodika výzkumu raně středověkých vesnických sídlišť
- **1965**: I. kongres slovanské archeologie ve Varšavě: přehled stavu bádání v JV Polsku
- **Současnost**: výzkumy zaniklých vesnic finacuje Narodowe Centrum Nauki

- **Rakousko** – výzkum drobných opevněných sídel: **Gaiselberg – Fritz Felgenhauer**: osada Gars
u obce Orth (Dol. R.)
Tábor v Garsu – Alexandrine Eibner
- **Maďarsko** – **60. léta: Imre Holl** – výzkumy osad z 10. – 13. stol.: nepravidelné, rozptýlené půdorysy
Tiszalök-Razom, Bashalom, Doboz, Szarvas, Kardoskút
– pozdně středověké osady: pravidelné uspořádání:
Moric (15. – 16. stol.), **Csút** (15. stol.) a **Nyársapát** (15. – 17. stol., 2 řady podél potoka, kostel)
- **Rusko** – **Boris Aleksandrovič Rybakov: 1956, 1969, 1967**: Očerki po istorii ruskoj děrevni X.—XIII. v. (3 svazky)
– **A. V. Uspenska: 1970: Bienicy** – systematický výzkum, v 11 a 12. stol. řadový půdorys
pece: kamenné, hliněné, železářské, hrncířské
16. stol.: přeložena o půl kilometru dál
Dubno – doklady železářské výroby
– **V. I. Dovženok: 1968**: problematika ruské vesnice v období Kyjevské Rusi, vpád Mongolů
– **M. V. Fechnerová, Valentin Vasiljevič Sedov**